

Kitap İncelemesi – Book Review

Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in the World History

Erken İslam Dönemi İran’ında Pamuk, İklim ve Develer: Dünya Tarihinden Bir Kesit

Esin Küçükbeğir^{1*}

Geliş / Received: 03/05/2025

Kabul / Accepted: 16/05/2025

ÖZ

Richard W. Bulliet’in *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran* adlı eseri, İran’ın erken İslam dönemindeki ekonomik, çevresel ve toplumsal dönüşümlerini disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almaktadır. Yazar, geleneksel tarih yazımının aksine, siyasi ve dini çerçeveden çok iklim değişikliği, tarımsal üretim, ticaret ağları ve göçebe toplumların ekonomik etkileri üzerinden bir analiz sunmaktadır. Bu bağlamda eser, çevresel ve ekonomik faktörlerin tarihsel süreçleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koyarak, İslam tarihi ve İran çalışmaları literatürüne önemli katkılarda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler- *İran, İklim Değişikliği, Oğuzlar, Selçuklular*

ABSTRACT

Richard W. Bulliet's *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran* takes an interdisciplinary approach to the economic, environmental, and social transformations of early Islamic Iran. Contrary to conventional historiography, the author analyzes the economic impact of climate change, agricultural production, trade networks, and nomadic societies rather than political and religious frameworks. In this context, the book makes an important contribution to the literature on Islamic history and Iranian studies by revealing how environmental and economic factors shaped historical processes.

Keywords- *Iran, Climate Change, Oghuzs, Seljukids*

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: esin.kbekir@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5875-3924>)
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in the World History

Richard W. Bulliet, Columbia University Press, New York 2009, ss. 183

ISBN 978-0-231-51987-8

Tarih anlatıları çoğunlukla siyasi olaylar, iktidar değişimleri ve savaşlar etrafında şekillenirken, doğal çevre, iklim değişikliği ve ekonomik dinamikler gibi faktörler zaman zaman göz ardı edilebilmektedir. Oysa toplumsal dönüşümler yalnızca siyasi yapıların değil, çevresel koşulların, tarımsal üretimin ve ticaret ağlarının etkileşimiyle de şekillenmektedir. Daha bütüncül bir tarih anlayışı, siyasal olayları belirleyen daha geniş ekolojik ve ekonomik bağlamları da dikkate alarak, geçmişi daha kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde yorumlamaya imkân tanır. Richard Bulliet'in *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in the World History* adlı çalışması bu bakımdan İran tarihine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Kitap beş bölümden oluşmaktadır.

Kitabın ilk bölümünde (How to Identify a Cotton Boom) Bulliet, erken İslam döneminde İran'daki ekonomik ve tarımsal değişimleri ele almıştır. Yazar, İslam öncesinde İran platosunun ekonomik açıdan önemli bir bölge olarak görülmediğini, ancak 9. ve 10. yüzyıllarda büyük bir ekonomik ve kültürel merkez hâline geldiğini savunmuştur. Bu dönüşümün temelinde pamuk üretimindeki büyük artışın yattığını öne sürmüştür. Ancak bu ekonomik büyüme, 11. yüzyıldan itibaren İran'ın kuzeyinde yavaşlamış ve tarımsal üretimde genel bir düşüş yaşanmıştır. Aynı dönemde, Türk göçebeler İran'a büyük gruplar hâlinde göç etmeye başlamış ve bu süreç İran'ın ekonomik ve siyasi yapısını kalıcı olarak değiştirmiştir. Yazar, bu değişimlerin temel sebebinin, İran'da yaklaşık bir yüzyıldan uzun bir süredir devam eden ciddi bir iklim soğuması olduğunu ileri sürmüştür. Batı Moğolistan'daki ağaç halkalarına dayalı iklim verilerinin de bu iddiayı desteklediğini belirtmiştir. Bölümde öne sürülen hipotezlere göre, İran'daki ekonomik ve iklimsel değişimler sadece yerel değil, İslam dünyası ve dünya tarihi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. İran ekonomisindeki dalgalanmaların Akdeniz ticaretini ve Hindistan'daki Müslüman toplumların gelişimini etkilediği belirtilmiştir. Ayrıca, iklim değişikliği nedeniyle Avrasya bozkırlarından gelen Türk kabilelerinin Orta Doğu'ya göç ettiği ve bu durumun, İranlı eğitimli sınıfın yer değiştirmesine yol açarak Fars kültürünün ve dilinin yayılmasını sağladığı öne sürülmüştür. Bu argümanları desteklemek için yazar, biyografik sözlükler (tabakatlar) ve tarihsel kaynaklara dayalı niceliksel analiz yöntemlerini kullanmıştır. Örneğin, İslam ulemasının ekonomik faaliyetlerini inceleyen bir çalışmaya dayanarak, 9. ve 10. yüzyıllarda pamuklu dokumacılığın önemli bir ekonomik sektör olduğunu göstermiştir. Nişabur şehri verileri, bu dönemde pamuk üretiminin arttığını ve pamuk tüccarlarının şehir ekonomisinde etkili hâle geldiğini ortaya koymuştur. Yazar, Sasani döneminde İran'da pamuk üretiminin oldukça sınırlı olduğunu ve büyük ölçekli pamuk ekiminin İslam fetihlerinden sonra başladığını belirtmiştir. Bu sürecin, İran'a gelen yeni Müslümanların toprak sahibi olma ve tarımsal üretimi kontrol etme arzularıyla bağlantılı olduğu öne sürülmüştür. Yeni Müslüman toprak sahipleri, İran'a özgü kanat (yer altı su kanalları) sistemini kullanarak tarım alanlarını genişletmiş ve pamuk gibi yüksek getirili ürünlerin üretimini teşvik etmiştir. Bu durum, İran'ın tarımsal ekonomisini ve kırsal yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Tarihsel veriler ve yer adlarının analizi, pamuk üretimi ile İslamlaşma arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermiştir. 9. ve 10. yüzyıllarda kurulan köylerin isimlendirme biçimleri, çoğunun yeni Müslüman toprak sahipleri tarafından kurulduğunu ve bu süreçte pamuk üretiminin merkezi bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

İkinci bölümde (Islam and Cotton), İslam dünyasında pamuğun ekonomik ve kültürel rolü ele alınmaktadır. Bulliet, İran'da pamuk üretiminin genişlemesini, yeni tarım arazilerinin açılması ve su yönetimindeki gelişmeler ile ilişkilendirmiştir. Özellikle İran'ın kuzeyindeki şehirlerde, pamuk üretiminin artış gösterdiği ve bu gelişmenin hem tarımsal ekonomiyi hem de ticaret ağlarını dönüştürdüğünü belirtmiştir. Geçmişte pamuk üretimi kısıtlı olsa da, Müslüman yöneticilerin ve girişimcilerin, sulama sistemlerini geliştirerek pamuk ekimini teşvik ettiği vurgulanmıştır. Yazar, biyografik sözlüklerden elde edilen verileri analiz ederek, din âlimleri ve tüccarlar arasındaki mesleki bağlantıları incelemiştir. Bu bağlamda, pamuk üretimiyle ilgili mesleklerin, özellikle İslam âlimlerinin isimlerinde sıkça yer aldığı belirtilmiştir. Pamuk ticaretinin yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası ölçekte etkili olduğu ifade edilmiştir. İran'da üretilen pamuklu kumaşların, başta Bağdat olmak üzere, büyük İslam şehirlerine ihraç edildiği ve bu ürünlerin ekonomik değerinin giderek arttığı görülmüştür. Bunun yanında, pamuklu kumaşların İslam toplumunda dini ve kültürel kimliğin bir parçası haline geldiği vurgulanmıştır. İslam hukukunda erkeklerin ipek giymesinin yasaklanması, pamuğun yaygınlaşmasını teşvik eden faktörlerden biri olarak ele alınmıştır. Böylece, pamuk üretimi sadece bir tarımsal faaliyet değil, aynı zamanda dini ve ekonomik dönüşümün bir aracı haline gelmiştir.

Üçüncü bölümde (The Big Chill), 10. ve 11. yüzyıllarda İran ve çevresinde yaşanan iklim değişiklikleri ele alınmaktadır. Yazar, İran platosunun bu dönemde önemli bir soğuma sürecine girdiğini ve bu durumun sadece İran'ı değil, Orta Asya, Mezopotamya ve Anadolu'yu da etkilediğini belirtmiştir. Bölümde, iklim değişikliğinin tarımsal üretim ve demografik yapı üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Özellikle Kuzey İran'da pamuğun ticari önemini yitirmesi ve tarımsal üretimin genel olarak gerilemesiyle bağlantılı olarak, göçebe Oğuz Türklerinin bölgeye kitlesel göçü ele alınmıştır. Yazar, bu dönemde yaşanan soğumanın bilimsel kanıtlarını sunarken, tarihsel kaynaklardaki aşırı soğuk hava olaylarını incelemiş ve bunların tarımsal üretimde ciddi kayıplara yol açtığını öne

sürmüştür. İran ve Mezopotamya'da kış aylarının giderek sertleştiği ve bu durumun tarımsal krizlere, kıtlıklara ve göç hareketlerine sebep olduğu belirtilmiştir. Bu süreç, İslam dünyasında pamuk üretiminin düşüşüyle doğrudan ilişkili olup, aynı zamanda Selçuklu öncesi dönemde İran'daki ekonomik ve toplumsal değişimleri de şekillendirmiştir. Büyük Soğuma olarak adlandırılan bu dönem, hem İran'ın tarımsal ekonomisini zayıflatmış hem de bölgedeki güç dengelerinin değişmesine zemin hazırlamıştır.

Dördüncü bölümde (Of Turks and Camels), Oğuz Türklerinin göçebe yaşam tarzı ve hayvancılık faaliyetleri incelenmiş, özellikle tek hörgüçlü develerin bu dönemde ekonomik açıdan önemli bir yer tuttuğu vurgulanmıştır. Yazar, Oğuzların, tek hörgüçlü dişi develeri çift hörgüçlü erkeklerle çiftleştirerek İpek Yolu ticaretine ve askeri seferlere uygun dayanıklı hayvanlar yetiştirdiklerini belirtmiştir. Ancak, sert kış koşullarının tek hörgüçlü develerin hayatta kalmasını zorlaştırdığı ve bu durumun Oğuzların daha sıcak bölgelere göç etmeye zorlanmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Bölümde ayrıca, Oğuzların İran'a göçünü açıklayan geleneksel tarih anlatıları ile yazarın sunduğu iklim temelli hipotez arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Geleneksel tarihçiler, bu göçü siyasi istikrarsızlık ve savaşlarla açıklarken, yazar iklim değişikliğinin de bu sürecin önemli bir etkeni olduğunu ileri sürmüştür. Tarihsel kaynaklardan ve biyografik verilerden yararlanarak, Oğuzların İran'daki ekonomik düzeni nasıl etkilediğini ve Selçukluların yükselişle bağlantılarını ele almıştır.

Beşinci bölümde (A Moment in World History), İran'ın erken İslam dönemindeki ekonomik ve toplumsal dönüşümü küresel bir perspektiften ele alınmaktadır. Yazar, İran'ın 9. ve 12. yüzyıllar arasında geçirdiği ekonomik büyüme ve sonrasında yaşadığı gerilemenin, dünya tarihindeki etkilerini tartışmaktadır. Bu dönüşümün, yalnızca İslam tarihinin bir parçası olarak değil, aynı zamanda İran'ın kendi dinamikleri çerçevesinde de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bölümde, İran platosunun bu dönemde büyük bir ekonomik canlılık kazandığı ve kentleşmenin hızlandığı belirtilmiştir. Bu büyümenin arkasında pamuk üretimi, ticaret yollarındaki genişleme ve yeni tarım tekniklerinin kullanımı gibi faktörler bulunmaktadır. İran'ın ekonomik gelişimi, Abbasiler döneminde Mezopotamya'nın doğu ile olan ticari bağlarını güçlendirmiş, İran'ı sadece bir tarım merkezi olmaktan çıkararak, ticaret ve üretimde önemli bir faktör haline getirmiştir. Ancak bu büyümenin uzun süreli olmadığı, 11. yüzyıldan itibaren iklim değişikliği ve göçebe baskıları nedeniyle gerileme sürecine girdiği ifade edilmiştir. Bölümde, tarih yazımında İran'ın rolünün genellikle İslam tarihi içinde eritildiği, ancak bu dönemin İran açısından bağımsız bir anlatıya sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Abbasiler döneminde Arap tarih anlatısının baskın olduğu, ancak İslam dünyasında önemli eserler veren birçok düşünürün ve tarihçinin İranlı olduğu hatırlatılmıştır. Buna rağmen, İslam tarihinin genellikle Arap merkezli bir anlatı ile şekillendiği ve İran'daki dönüşümlerin çoğunlukla İslam'ın yayılması çerçevesinde ele alındığı eleştirilmiştir. Ayrıca, İran'ın siyasi yapısının merkezi bir devlet anlayışından uzak olduğu ve birçok yerel hanedanlık tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Bu durumun, İran'ın dünya tarihindeki yerinin anlaşılmasını zorlaştırdığı, çünkü İran'ın tek bir siyasi yapı içinde değerlendirilemediği ifade edilmiştir. Selçukluların yükselişine kadar İran, birçok küçük ve bağımsız hanedanlar tarafından yönetilmiş, ancak bunlar arasındaki savaşlar nedeniyle siyasi istikrar sağlanamamıştır. Ekonomik dönüşümün yanı sıra, İran'ın bu dönemde kültürel ve entelektüel açıdan da büyük bir değişim yaşadığı aktarılmıştır. Farsça'nın bu dönemde edebi ve bilimsel bir dil olarak gelişmeye başladığı, Arapça'nın İslam dünyasında egemen dil olmasına rağmen İran'ın yerel kültürel unsurlarını koruduğu belirtilmiştir. Özellikle şehirleşmenin hızlanmasıyla birlikte, İranlı tüccarların ve ulemanın ekonomik ve dini yapının merkezine yerleştiği, İran'da üretilen pamuklu kumaşların ve diğer ticari ürünlerin İslam dünyasının çeşitli bölgelerine ihraç edildiği ifade edilmiştir. İran'ın ekonomik yükselişinin ve kentleşmesinin, diğer İslam bölgelerinden farklı bir seyir izlediği ve 11. yüzyıldan itibaren bu büyümenin yavaşlamaya başladığı belirtilmiştir. Büyük Soğuma olarak adlandırılan iklim değişikliğinin, İran'ın tarımsal üretimini ve kentleşme sürecini olumsuz etkilediği, bu dönemde göçebe toplulukların bölgeye akın etmesiyle birlikte tarım ve ticaretin zarar gördüğü aktarılmıştır. Selçukluların bölgeye hakim olmasıyla birlikte, İran'daki ekonomik sistemin değiştiği ve merkezi yönetimin yerel ekonomilere daha fazla müdahil olmaya başladığı ifade edilmiştir.

Bulliet bu çalışmada, İran'ın erken İslam dönemindeki ekonomik ve çevresel dönüşümlerini detaylı bir şekilde ele alarak, tarih yazımında farklı disiplinleri bir araya getiren bir model sunmaktadır. Kitap, ekonomik tarih, çevresel tarih ve kültürel tarih arasında köprü kurarak, tarihsel değişimleri daha bütüncül bir şekilde ele almaktadır. Geleneksel İslam tarihi anlatılarının dışına çıkarak, İran'ın ekonomik ve çevresel dinamiklerinin İslam dünyasındaki yerini yeniden değerlendirmektedir. Bu çerçevede, kitap hem İslam tarihçileri hem de çevresel ve ekonomik tarih çalışan araştırmacılar için önemli bir referans niteliğindedir. Bu beş bölümün sunduğu özgün çerçeve, İran'ın İslam dünyasındaki yerini sadece dini ve siyasi bağlamda değil, aynı zamanda ekonomik ve çevresel dinamikler üzerinden de değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir. Böylece, tarih yazımına yeni bir boyut getirmekte ve gelecekteki araştırmalar için özgün bir metodolojik yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca çalışmanın eleştiriye açık yönlerinin olabileceğini de belirtmek gerekir. Daha kapsamlı ve disiplinler arası bir araştırma, yazarın hipotezlerini destekleyebileceği gibi, alternatif açıklamalar da sunabilir.